

Nisâ Sûresinin 101. Âyeti Bağlamında Yolculuk ve Seferî Namazı ile İlgili Bir Değerlendirme

An Evaluation of Travel and Seferî Prayer in the Context of Verse 101 of Surah al-Nisâ

İsmail Karagöz

Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Assist. Prof., Düzce University, Faculty of Theology, Department of Tafsir

Düzce / Türkiye

ismailkaragoz1954@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-3105-3554>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 15.01.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 29.06.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

DOI: 10.33420/marife.1621059

Cite as / Atıf: Karagöz, İsmail. "Nisâ Sûresinin 101. Âyeti Bağlamında Yolculuk ve Seferî Namazı ile İlgili Bir Değerlendirme". *Marife* 25/1 (2025) 1-22. <https://doi.org/10.33420/marife.1621059>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Nisâ Sûresi'nin 101. Âyeti Bağlamında Yolculuk ve Seferî Namazı ile İlgili Bir Değerlendirme

Özet

Yüce Allah, insanlara yaratılış gayeleri olan kulluk görevlerinde rehberlik etmesi için peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.), son kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Hz. Peygamber'in Kur'an ile ilgili temel iki görevi vardır. Biri Kur'an'ı tebliğ etmek, diğeri açıklamaktır. Çünkü Kur'an'ın bazı âyetleri mufassal iken bazı âyetleri mücmeldir. Mücmel âyetlerden biri Nisâ sûresinin 101. âyetidir. Âyetle müminlerin sefere çıktıklarında, düşmanların fitnesinden korktukları zaman namazları kısaltmalarında bir günah olmadığı bildirilmektedir. Ancak âyetle kısaltmanın nasıl olacağı, namazın rekâtlarında mı, kılınısında mı yapılacağı, düşman korkusu olmadığı zaman kısaltmanın yapıp yapılmayacağı, ibadet, ticaret ve gezi amaçlı yapılan yolculuklarda kısaltma yapıp yapılmayacağı beyan edilmemiştir. Bu konularda açıklamayı Hz. Peygamber (s.a.s.) yapmış ve beş vakit namazın rekât sayılarını, ilk ve son vakitlerini ve kılınıs biçimini açıkladığı gibi seferilikte hangi namazlarda kısaltmanın nasıl yapılacağını, ne kadar mesafeye gidilip, burada ne kadar kalındığı zaman seferi olunacağını beyan etmiştir. Ancak fakih ve müfessirler, âyetin mücmel olması ve konu ile ilgili hadislerin farklı bilgiler içermesi sebebiyle seferî olmada esas alınacak olan kriter, sefer mesafesi, gidilen yerde kalış süresi, yolculuk, korku ve savaş hallerinde dört rekâtlı farz namazların kaç rekât kılınacağı, kısaltmanın zorunlu veya ihtiyari olup olmadığı konularında ihtilaf etmişlerdir. Hadisleri dikkate alan cumhur, yolcu sayılabilmek için belirli bir mesafeye gitmeyi ve orada belli bir süre kalmayı şart koşturmuştur. Sefer mesafesi için Hanefî müctehitler, "zamanı"; cumhur, "mesafeyi" esas almıştır. Hanefîlere göre bir insanın yolcu sayılabilmesi için mutedil beldelerde yılın en kısa günlerinde "üç günlük" bir mesafeye yaya yürüyüşüyle gitmesi ve orada 15 günden az bir süre kalmaya niyet etmesi gerekir. "Mesafe" kriterini esas alan Cumhur, sefer mesafesi olarak Mekke-Cidde, Mekke-Taif ve Mekke-Uşfan arasındaki mesafeyi zikretmişlerdir. Mekke-Cidde arası 79 km, Mekke-Taif arası 88 km ve Mekke-Uşfan arası 90 km'dir. Günümüzde Mekke, Cidde ve Taif şehirlerinin büyüdüğü göz önüne alınırsa sefer mesafesinin azamî 90 km olduğu anlaşılır. Sefer mesafesi olarak hadislerde zikredilen berîd, fersah ve mil üzerinden yapılan hesaplamada sefer mesafesi olarak 88.704 km tespit edilmiştir. Son devir Hanefî âlimleri de bir insanın bir günde yaya yürüyüşüyle 30 km, üç günde 90 km gidebileceğini kabul etmişler ve sefer mesafesi olarak 90 km'yi benimsemişlerdir. Hanefîlere göre, sefer mesafesindeki bir yere 15 günden az bir süre kalmak içir giden bir insanın misafir sayılmasına karşılık cumhur, giriş ve çıkış günleri hariç 3 gün kalan kimse misafir sayılacağı görüşündedir.

Seferilikte dört rekâtlı namazları kısaltmanın, farz veya sünnet, azimet veya ruhsat, zorunlu veya ihtiyari oluşunda ihtilaf edilmiştir. Bazı müctehitlere göre yolculukta dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılmak azimet ve farzdır. Bu görüşte olanlara göre dört rekâtlı farz namazlar, dört rekât kılınamaz. Cumhura göre yolculukta dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılmak sünnet ve ruhsattır. Bu görüş sahiplerine göre mümin, muhayyerdir, iki rekât veya dört rekât olarak namazlarını kılabilir.

Makalemizde seferîlik ve seferî namazıyla ilgili İslâm âlimlerinin görüşleri ve esas aldıkları deliller analiz edilmiştir. Yaptığımız çalışma sonunda bir müminin, herhangi bir amaçla, sürekli ikamet ettiği yerden 90 km uzaklıkta bir yere gittiği ve burada 15 günden az kaldığı zaman misafir sayılacağı ve dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılmasının daha isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Seferîlik, Mesafe, Zaman, Namaz Kısaltma.

An Evaluation of Journey and Seferi Prayer in the Context of the Verse 101 of Surah al-Nisâ

Summary

Almighty Allah sent prophets and sent down books to guide people in their duties of servitude, which is the purpose of their creation. The last prophet is Muhammad (pbuh) and the last book is the Holy Quran. The Prophet has two main duties regarding the Quran. One is to convey the Quran, the other is to explain it. This is because some verses of the Quran are detailed, while others are concise. One of the summary verses is verse 101 of Surah Al-Nisa. The verse states that there is no sin in shortening prayers when believers go on a journey and fear the fitnah (trial) of the enemy. However, the verse does not specify how the shortening should be done whether it should be done in the number of rakats or in the manner of performing the prayer, whether it should be done when there is no fear of the

enemy, or whether it should be done during journeys made for worship, trade, or travel. The Prophet (pbuh) provided clarification on these matters, explaining the number of rakats for the five daily prayers, their first and last times and the manner of their performance. He also specified how shortening should be done in which prayers during travel, the distance that must be traveled and the duration of stay required to qualify as travel. However, jurists and exegetes have differed on the criteria to be considered for travel, the travel distance, the duration of stay at the destination, the circumstances of travel, fear, and war, as well as the number of rakats to be performed for four-rakat obligatory prayers and whether shortening is mandatory or optional, due to the brevity of the verse and the differing information contained in the hadiths related to the subject. The majority, taking the hadiths into consideration, have stipulated that in order to be considered a traveler, one must travel a certain distance and stay there for a certain period of time. For the distance of travel, the Hanafi jurists have taken "time" as the basis, while the majority have taken "distance" as the basis. According to the Hanafi school, for a person to be considered a traveler, they must walk a distance of "three days" on foot in moderate climates during the shortest days of the year and intend to stay there for less than 15 days. The majority, who base their opinion on the "distance" criterion, mention the distances between Mecca and Jeddah, Mecca and Taif, and Mecca and Usfan as travel distances. The distance between Mecca and Jeddah is 79 km, between Mecca and Taif is 88 km, and between Mecca and Usfan is 90 km. Considering the growth of the cities of Mecca, Jeddah, and Taif today, it is understood that the maximum travel distance is 90 km. Calculations based on the terms "berid," "fersah," and "mil" mentioned in the hadiths for travel distance have determined the travel distance to be 88,704 km. Later Hanafi scholars also accepted that a person could walk 30 km in a day and 90 km in three days, and adopted 90 km as the travel distance. According to the Hanafis, a person who stays in a place within the travel distance for less than 15 days is considered a guest, while the majority opinion holds that a person who stays for three days, excluding the days of arrival and departure, is considered a guest.

There is disagreement regarding whether shortening four-rakat prayers during travel is obligatory or recommended, mandatory or optional or a matter of choice. According to some jurists, performing four-rakat obligatory prayers as two rakats during travel is mandatory and obligatory. According to this view, four-rakat obligatory prayers cannot be performed as four rakats. According to the majority, performing four-rakat obligatory prayers as two rakats while traveling is sunnah and ruhsat. According to those who hold this view, a believer has the option to perform their prayers as two rakats or four rakats.

In our article, we analyzed the views of Islamic scholars on traveling and traveling prayers and the evidence they relied on. As a result of our study, it has been concluded that a believer who travels 90 km away from their permanent residence for any purpose and stays there for less than 15 days is considered a traveler, and it is more appropriate for them to perform four-rakat prayers as two rakats.

Keywords: Tafsir, Travel, Distance, Time, Prayer Abbreviation.

Giriş

Yüce Allah, yeryüzünün halifeleri yaptığı insanları¹ kendisine ibadet etmelerini için yaratmıştır.² Bu görevini yerine getirmelerinde rehber olmaları için insanlardan peygamberler seçmiş ve onlara kitaplar vermiştir.³ Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s),⁴ son kitap da Kur'an-ı Kerim'dir.⁵ Kur'an, hayatın her alanında rehberdir.⁶ Hz. Peygamber'in Kur'an'ı "tebliğ etme",⁷ "açıklama"⁸ ve "öğretme"⁹

¹ el-Fâtır 3/39.

² ez-Zâriyât 51/56.

³ el-Hadîd 57/25.

⁴ el-Ahzâb 33/40.

⁵ el-Bakara 20185.

⁶ en-Nahl 16/89.

⁷ en-Nahl 16/44.

görevi vardır. Çünkü Kur'an'ın bir kısım âyetleri muhkem ve mufassal iken bir kısım âyetleri mücmel ve müphemdir. Hz. Peygamber (s.a.s.), mücmel ve müphem olan âyetleri açıklamıştır. Mesela namazların rekât sayılarını, ilk ve son vakitlerini, yolcu ve mukim iken namazların nasıl kılınacağını beyan etmiştir. Mücmel ve müphem olan ve Hz. Peygamber'in beyanına ihtiyacı olan âyetlerden birisi Nisâ sûresinin 101. âyetidir:

وَإِذَا صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا

“Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size hiçbir günah yoktur. Ey müminler! Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanlarınızdır.”

Bu âyette geçen *وَإِذَا صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ* “Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman” cümlesi, “savaşa çıktığınız zaman” anlamında mı veya “herhangi bir yolculuğa çıktığınız zaman” anlamında mıdır? *أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ* “namazı kısaltmanızda” ifadesinde sözü edilen kısaltma, namazın rekât sayısında mı veya kılınışında mı olacak? Kısaltma, zorunlu mu ihtiyarî midir? *إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا* “inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız” cümlesinde geçen “fitne korkusu” namazı kısaltmanın şartı mıdır? Âyetin hükmü savaş sürecinde ve fitne korkusu ile mi sınırlıdır? Hangi amaçla yolculuk yapılırsa, yolculuk yapılacak mesafe ve gidilen yerde ne kadar kalınırsa namazda kısaltma yapılır? Bunların hiçbiri âyette açık değildir. Bu itibarla âyetin anlamında ihtilaf edilmiştir.¹⁰

Seferilik konusunda üç makale¹¹ ve iki kitap yayınlanmıştır.¹² Bizim çalışmamız münhasıran âyetin anlamı, namazla ilgili yolculuk hükümleri ve bu konudaki İslâm âlimlerinin görüşleriyle ilgilidir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çok anlamlı bir kelime olan “darb” (ضَرْب), sözlükte örnek vermek, bir şeye katılmak, yüz çevirmek, karıştırmak; “alâ” (على) edatı ile kullanıldığı zaman vurmak,

→

⁸ en-Nahl 16/44.

⁹ Âl-i İmrân 3/164.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 5/350-363; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2005), 3/338-342.

¹¹ Bedri Aslan, “Seferilik Tespiti Hususunda İmam Ebû Hanife ve İmam Şafî'nin Görüşlerinin Sonraki Dönemlere Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Artuklu Akademi / Journal of Artuklu Academia*, 3/2 (2016), 81-105; Halil İbrahim Acar, “Seferilikte Mesafe ve Zaman Kriteri İle İlgili Değerlendirmeler”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/20 (2017), 37-52; Suat Erdem, “İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18 (2011), 111-128.

¹² İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Seferilik ve Hükümleri* (Ankara: Kitap Neşriyat, 2005); Tartışmalı ilmi toplantı bildirilerinden oluşan “Seferilik ve Hükümleri” adlı kitap. Yayına hazırlayanlar; İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: Ensar Yayınları, 1997).

dövmek, yazmak ve bir şeyi yaptırmak; “an” (عن) edatı ile kullanıldığı zaman terk etmek ve bırakmak; “fi” (في) edatı ile kullanıldığı zaman yolculuğa çıkmak, gezmek, dolaşmak, “ilâ” (إلى) edatı ile kullanıldığı zaman çılmak anlamlarına gelir.¹³ Kelime Kur'an'da örnek vermek,¹⁴ bir şeye vurmak,¹⁵ savaşa katılmak,¹⁶ gezmek, dolaşmak,¹⁷ engel koymak,¹⁸ örtmek,¹⁹ terk etmek,²⁰ bir şey söylemek,²¹ konumuz olan âyette²² yolculuk yapmak anlamında kullanılmıştır.²³

Kasr (قصر) sözlükte kısa olmak, kısaltmak ve azaltmak, ulaşamamak, hapsedmek anlamına gelir.²⁴ Kelime konumuz olan âyette “kısaltmak”²⁵ anlamındadır.

يَفْتِنُ Fiilinin mastarı olan “f-t-n” (الفتنة) sözlükte denemek, birini azdırmak, dininden dönmesi için birine baskı yapmak, bir şeyden hoşlanmak; azgınlık, sapkınlık, azap, fikir ayrılığı, siyasî ve sosyal karışıklıklar, inkâr, günah, sıkıntı, azap, mal ve evlat anlamlarına gelir.²⁶ Bu kelime Kur'an-ı Kerîm'de şirk,²⁷ inkâr,²⁸ imtihan,²⁹ azap, işkence,³⁰ ateşte yakmak,³¹ cana kıymak,³² şaşırtmak,³³ dalalet,³⁴ bela, afet, “musibet,³⁵ mazeret,³⁶ deli,³⁷ günah, isyan³⁸ ve zulüm³⁹ anlamlarında kullanılmıştır. Konumuz olan âyetle kâfirlerin müminlerin namaz kılmalarına engel olmaları veya namaz kılariken saldırıp şiddet uygulamaları veya onları öldürmeleri veya esir

¹³ Ebû'l-Hüseyn Ahmed ibn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârun (Beyrut: İttihâdü'l-Kitâbi'l-Arab, 2002), 3/397; Zeynüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdülkâdir er-Râzi, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrut: Dâru'l-Besâir, 1987), 183; Ebû'l-Fadl, Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr, *Lesânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 1/543.

¹⁴ el-Bakara 2/26.

¹⁵ el-Bakara 2/60, 61, 73; en-Nisâ 4/34.

¹⁶ Âl-i İmrân 3/156; en-Nisâ 4/94.

¹⁷ el-Bakara 2/273.

¹⁸ el-Kehf 18/11.

¹⁹ en-Nur 24/31.

²⁰ ez-Zuhurf 43/5.

²¹ ez-Zuhurf 43/58.

²² Âl-i İmrân 3/156; en-Nisâ 4/94.

²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 1/522.

²⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, 5/96; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/95.

²⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1407), 1/558.

²⁶ Râzi, *Muhtârü's-sihâh*, 234; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, 13/318.

²⁷ el-Bakara 2/191.

²⁸ Âl-i İmrân 3/7.

²⁹ el-Ankebût 29/3.

³⁰ el-Ankebût 29/10.

³¹ ez-Zâriyât 51/13-14.

³² en-Nisâ 4/101.

³³ el-Mâide 5/49.

³⁴ el-Mâide 5/41.

³⁵ en-Nûr 24/63.

³⁶ el-En'âm, 6/23.

³⁷ el-Kalem 68/1-2.

³⁸ et-Tevbe 9/49.

³⁹ el-Mümtehine 60/5.

almaları anlamındadır.⁴⁰

2. Seferîlik

Sözlükte, “bir mesafeyi kat etmek” anlamına gelen⁴¹ “sefer” kelimesi istilâhta “belirli bir mesafeye gitmek ve orada belirli bir süre kalmak üzere yola çıkmak” anlamına gelir.⁴² Seferiliğin meşruyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir.⁴³ Kur’an’da “sefer” anlamında “darb fi’l-ard”,⁴⁴ “seyâhat”⁴⁵ ve “seyr”⁴⁶ kelimeleri kullanılmıştır. Konumuz olan âyette إِذَا صَرْتُمْ فِي الْأَرْضِ “Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman” cümlesi mutlak olarak zikredilmiş, yolculuğun çeşidi beyan edilmemiştir.⁴⁷ Bu sebeple âyette sözü edilen “yolculuk” iki şekilde anlaşılmıştır.⁴⁸

2.1. Cümle, “Herhangi Bir Yolculuğa Çıktığınız Zaman” Anlamındadır.⁴⁹

Hz. Ali (ö. 40/661) konu ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Bir kısım tüccar, Resûlullah’a sordular ve dediler ki: Ey Allah’ın Resûlü! Biz seyahate çıkıyoruz, namazları nasıl kılacağız? Allah “Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size hiçbir günah yoktur.” âyetini indirdi.⁵⁰ Hz. Ömer (ö. 23/644), hac için Medine’den Mekke’ye gittiği zaman, Mekke halkına dört rekâtlı namazları iki rekât kıldırmış, sonra “Ey Mekke halkı! Namazı tamamlayın. Biz seferî bir cemaatiz” demiştir.⁵¹ Sahâbî İmran b. Husayn (ö. 52/672), “Resûlullah (s.a.s) Mekke’de dört rekâtlı namazı iki rekât kıldırdı, sonra selam verdi ve “Ey Mekke halkı! Namazı tamamlayın, biz seferî bir cemaatiz” dedi”, demiştir.⁵²

Bu rivayetlere göre bir kimse ister savaş veya ibadet ister iş, gezi veya eğitim için yolculuk yapsın yolcu sayılır.

2.2. Cümle “Savaş İçin Yolculuk Yaptığınız Zaman” Anlamındadır.⁵³

Hz. Âişe (ö. 68/678) yolculuk namazı ile ilgili, اَمْتُوا صَلَاتَكُمْ “Namazınızı tam kılın”

⁴⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân an tefsîri âyi’l-Kuran* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 7/40.

⁴¹ Levis Me’lûf, *el-Müncid fi’l-lüğa* (Beyrut: y.y., 1986), 337.

⁴² Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbü’t-ta’rîfât*, (b.y., y.y., ts), II/9.

⁴³ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerh’u meânî’l-âsar* (Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1979), 1/416.

⁴⁴ en/Nisâ 4/101; el-Mâide 5/106; el-Müzzemmil 73/20.

⁴⁵ et-Tevbe 9/112.

⁴⁶ Mesela bk. Âl-i İmrân 3/137; el-En’âm 6/11; en-Nahl 16/36...

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 3/337.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebîr)* (Beyrut: Dâru’t-türâsî’l-arabiyyi, 1420), 11/199-200.

⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 7/404.

⁵⁰ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ سَأَلَ قَوْمٌ مِنَ التَّجَارِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَصْرِبُ فِي الْأَرْضِ فَكَيْفَ نُصَلِّي؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: وَإِذَا صَرْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلْيَسْ عَلَيْنَكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تُقْصِرُوا مِنَ الصَّلَاةِ

⁵¹ أَنَّهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ كَانَ إِذَا قَدِمَ مَكَّةَ صَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ. ثُمَّ يَقُولُ: يَا أَهْلَ مَكَّةَ أَتُجَاوِزُ صَلَاتَكُمْ فَإِنَا قَوْمٌ سَفَرٌ (Beyrut: Müessesetü Zâhid b. Sultan, 2004), 2/206 (No:504).

⁵² Ebû Süleyman عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِمَكَّةَ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ وَقَالَ يَا أَهْلَ مَكَّةَ أَتُجَاوِزُ صَلَاتَكُمْ فَإِنَا قَوْمٌ سَفَرٌ (Beyrut: Dâvûd et-Tayâlîsî, *el-Müsned* (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 2/178 (No: 879).

⁵³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 5/360.

demiş, kendisine “Resûlullah (s.a.s.) yolcu iken namazları iki rekât kılıyor.” denilmiş, Hz. Âişe “Resûlullah (s.a.s.) savaş ve düşmandan korku halinde idi, siz şimdi korkuyor musunuz?” cevabını vermiştir.⁵⁴

Âyeti bağlamında değerlendirdiğimiz zaman sözü edilen yolculuğun “savaş için yapılan yolculuk” olduğu anlaşılmaktadır. Sûrenin “*Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman*” diye başlayan 94. âyetindeki yolculuk, savaş için yapılan yolculuktur. Konumuz olan âyette “*inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız*” denilmektedir. 102. âyet de savaş halinde cemaatle namazın nasıl kılınacağı beyan edilmektedir. Bununla birlikte konumuz olan âyette, ibadet, ticaret ve benzeri amaçla yapılan yolculukta namazın kısaltılmasına da bir işaret vardır. Hz. Peygamber’in uygulaması ve beyanları da bu istikamete olmuştur.

3. Seferîlikte Namaz

“*Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size hiçbir günah yoktur.*” cümlesi, yolculukta namazların kısaltılabileceğini beyan etmektedir. Ancak hangi namazlarda kısaltma yapılacaktır, kısaltma namazların rekât sayısında mı, kılınış biçiminde mi yapılacaktır? açık değildir. *“أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ”* “*Namazlardan kısaltmanız*” cümlesinde geçen “min” (مِنْ) edatı ba’zıyyedir. Buna göre cümle, “*yolculuğa çıktığınız zaman namazınızdan biraz kısaltabilirsiniz*” anlamındadır. “Biraz kısaltma” namazın rekâtında mı veya kıyam, kıraat, rükû ve secdesinde mi yapılacaktır? Kısaltma namazın rekâtında ise 2, 3 ve 4 rekât namazlarda nasıl kısaltma yapılacaktır? “Biraz kısaltma”, korku haline mi mahsustur? Yoksa güven halinde de kısaltma yapılabilir mi? Yolculukta namazı kısaltma zorunlu mu yoksa ihtiyarî/ruhsat mıdır? “Biraz kısaltma”, güven halinde söz konusu ise hangi mesafeye gidildiği ve burada ne kadar kalındığı zaman kısaltma yapılacaktır? Âyette bunların hiçbirini beyan edilmemiştir. Bütün bu hususlar İslam âlimleri arasında ihtilafa sebep olmuştur.

3.1. Kısaltma, Savaş ve Korku Halinde, Yürüyerek, Binit Üzerinde veya İma ile Kılınarak Uygulanır.⁵⁵

Mümin, namazı nasıl gücü yetiyorsa o şekilde, ayakta, oturarak veya ima ile kılar. Çünkü ayette namazı kısaltma, *“inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız”* şartına bağlanmıştır. Dolayısıyla bu âyet, “*Ey müminler! Eğer düşman veya herhangi bir tehlikeden korkarsanız namazı yürüyerek veya binek üzerinde kılabilirsiniz*”⁵⁶ anlamındaki âyet gibidir. Hz. Aişe, Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687)⁵⁷ ve Hanefî müçtehitler⁵⁸ bu görüştedir. Cassâs (ö. 370/981),

⁵⁴ أَمَّا صَلَاتُكُمْ فَقَالُوا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي السَّيْرِ رُكْعَتَيْنِ؟ فَقَالَتْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي حَرْبٍ وَكَانَ يَخَافُ هَلْ

تَخَافُونَ أَنْتُمْ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/409.

⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/316.

⁵⁶ el-Bakara 2/239.

⁵⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/523.

⁵⁸ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/252-253; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/360.

âyette namazı kısaltmak ile maksadın, kıyam, rükû ve secdeyi terk edip namazı ima ile kılmak olduğunu söylemiştir.⁵⁹

3.2. Kısaltma, Savaş ve Korku Halinde İken Dört Rekâtlı Farz Namazlar İki Rekât Kılınarak Uygulanır.⁶⁰

Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) ve Dâvûd b. Ali ez-Zâhiri (ö. 270/884) bu görüştedir.⁶¹ Buna Nisâ 102. âyet delalet eder.

3.3. Kısaltma, Savaş ve Korku Halinde Bir Rekât, Güven Halinde İki Rekât Kılınarak Uygulanır.⁶²

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Hasan el Basrî (ö. 110/728) bu görüştedir.⁶³ Mücâhid b. Cebr, Abdullah b. Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, namazı Peygamberinizin diliyle mukim iken dört, yolcu iken iki, korku halinde bir rekât farz kıldı."⁶⁴

3.4. Kısaltma, Hem Savaş ve Korku Hem Güven Halinde Dört Rekâtlı Farz Namazlar İki Rekât Kılınarak Uygulanır.

İslam âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir. Bu görüşte olanlar görüşlerini, aşağıdaki hadislerle ve benzerlerine⁶⁵ dayandırmışlardır.

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), şöyle demiştir: "Mina'da Peygamber ile dört rekâtlı namazları iki rekât kıldım. Ebû Bekir ile birlikte iki rekât kıldım. Ömer ile birlikte iki rekât kıldım."⁶⁶

Hz. Peygamber'in Yemen'e vali gönderdiği sahâbî Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 60/697) şöyle demiştir: "Ömer b. Hattâb'a, yüce Allah, 'kâfirlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız namazı kısaltmanızda size günah yoktur' buyuruyor, hâlbuki insanlar güvene ermiştir" dedim. O, "senin hayret ettiğine ben de hayret ettim ve Resûlullah'a bu durumu sordum, "Seferde namazı biraz kısaltarak kılmak, Allah'ın size lütfettiği bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul ediniz" buyurdu." demiştir.⁶⁷

Horasan valiliği yapan Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid (ö. ?), Abdullah b. Ömer'e, "Biz mukim kimsenin namazını ve korku namazını Kur'an'da buluyoruz, yolcu kimsenin namazını ise bulamıyoruz" diye sorması üzerine Abdullah, ona,

⁵⁹ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/236; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 5/361.

⁶⁰ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/236; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 5/360.

⁶¹ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 1/523; Cassâs, *Ankâmü'l-Kur'an*, 2/237.

⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 5/360.

⁶³ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 1/523.

⁶⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi' u's-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), "Salâtü'l-Misâfirin ve Kasruhâ", 5 (No:687).

⁶⁵ Mesela bk. Buhârî Muhammed b. İsmi'ül, *el-Câmi'us-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), "Taksîru's-Salâti", 2 (No:1084); Müslim, *el-Câmi'us-sahih*, "Salâtü'l-Misâfirin", 19 (No:619).

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 6/73 (No: 3593).

⁶⁷ قَالَ قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَقَدْ أَمَرَ النَّاسُ فَقَالَ عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتُ مِنْهُ فَمَسَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ صَدَقَ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَأَقْبَلُوا صَدَقَهُ MISÂFİRİN ve Kasruhâ" 4 (No: 686).

“Allah bize Muhammed’i gönderdi, biz bir şey bilmiyorduk, her şeyi o bize öğretti. Biz ancak Muhammed’in yaptığını gördüğümüz gibi yapıyoruz.” cevabını vermiştir.⁶⁸

sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size hiçbir günah yoktur.” cümlesinde sefer halinde namazda bir kısaltma yapmanın “ruhsat” olduğuna işaret edilirken, Abdullah b. Abbâs’ın, “Allah, namazı Peygamberinizin (s.a.s.) dili ile mukim iken dört, yolcu iken iki, korku halinde bir rekât farz kıldı.”⁷⁵ hadisinde “azimet” olduğu bildirilmektedir. Hadis kaynaklarında zikredilen rivayetlerin çoğu, Hz. Peygamber’in, sahabe ve tabiîlerin dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kıldıklarını beyan etmektedir. Bu sebeple seferde namazları kısaltmanın hükmünün farz veya sünnet, azimet veya ruhsat olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.

4.1. Yolculukta Dört Rekâtlı Namazları İki Rekât Olarak Kılmak Azimet ve Farzdır.⁷⁶

Hz. Ömer, Abdullah b. Mes’ud, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdillâh, Saîd b. Cübeyr, Ömer b. Abdilazîz, (ö. 101/721), Hasan el-Basî (ö. 110/728), Katade b. Diâme (ö. 117/735), Süddî el-Kebîr,⁷⁷ Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120/738), Ebû Hanîfe (ö. 50/767) ve talebeleri, Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö.161/777) ve selef âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.⁷⁸ Mâlikî âlimi Eşheb (ö. 204/819), Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) de bu görüşte olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Bu görüş sahipleri, şu hadisleri ve benzerlerini⁸⁰ delil almışlardır.⁸¹

Hz. Aişe, şöyle demiştir: “Namazlar mukim ve misafir iken iki rekât iki rekât farz kılınırdı. Yolculukta iki rekât olarak kaldı, mukim iken iki rekât ilave oldu.”⁸² “İkamet ve seferi namazı ikişer rekât olarak farz kılındı. Resûlullah, Medine’de mukim olunca ikamet namazı ikişer rekât artırıldı. Kiraatin uzunluğundan dolayı sabah namazı, gündüzün vitri olduğu için akşam namazı hizada ve seferde iki ve üç rekât olarak bırakıldı.”⁸³

Tahâvî (ö. 321/933), Nisâ Süresi’nin 101. âyetinin ruhsata da azimete de delil olamayacağı görüşündedir. Çünkü “günah yoktur” cümlesi, muhayyerliğe de zorunluluğa da delalet eder. Ayrıca Resûlullah’ın bütün seferlerinde dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kıldığı tevatürle sabittir. Dolayısıyla yolculukta dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılmanın farz ve azimet oluşu hadislerden istin-

⁷⁵ *Müslim, el-Câmi’u’s-sahih*, *“Fârûz Allahu’s-salâte ‘alâ lisanî nabiyyikum صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً”*, “Salâtü’l-Müsâfirîn ve Kasruhâ”, 5 (No:687).

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 5/351; Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâyi’u’s-sanâyi fi tedrîbi’ş-şerâ’i*, (Beyrut: y.y., ts), 1/121-122.

⁷⁷ Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fî meânî’t-tenzîl*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 2/152.

⁷⁸ Kâsânî, *Bedâyi’u’s-sanâyi*, 1/91-92; Cassâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 2/253; Cemâlüddîn, Abdullah b. Yusuf ez-Zeyle’î, *Nasbü’r-râye liehâdisi’l-hidâye* (Mısır: y.y., 1938), 1/188-190; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddî’l-muhtâr ‘alâ dürrî’l-muhtâr şerhu tenvîrî’l-ebsâr* (Beyrut: y.y.,1966), 2/123-124; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylû’l-evtâr şerhu müntekâ’l-ahbâr min ehâdisi seyidi’l-ahyar*, (Mısır: y.y., 1347), 3/170-171; Ebû’l-Feraç, Abdurrahman b. Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed ibn Kudâme, *eş-Şerhu’l-kebîr alâ metnî’l-muknî’* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 2/100.

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 5/352.

⁸⁰ Müslim, *el-Câmi’us-sahih*, “Salâtü’l-Misâfirîn ve Kasruhâ”, 4-5 (No:687); İbn Mâce, *es-Sünen*, “İkametü’s-Salâti”, 73; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/271 (No:494).

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 5/351.

⁸² *Müslim, el-Câmi’u’s-sahih*, *“فَرَضَتِ الصَّلَاةُ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ فَأَوْرَثَ صَلَاةُ السَّفَرِ وَزَيْدٌ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ”*, *“Salâtü’l-Müsâfirîn”*, 1 (No: 685).

⁸³ *فَرَضَتِ صَلَاةُ السَّفَرِ وَالْحَضَرِ رَكْعَتَيْنِ، فَلَمَّا أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَانِ رَكْعَتَانِ، وَتَرَكْتُ صَلَاةَ الْفَجْرِ لَطُولِ الْفَرَاةِ، وَصَلَاةَ الْمَغْرِبِ لِأَنَّهَا وَتَرْتُ النَّهَارَ* İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbî sahihi İbn Hibbân*, 6/447 (No: 2738).

bat edilmiştir.⁸⁴

Bu görüş sahiplerine göre seferde dört rekâtlı farz namazları tam kılmak caiz değildir.⁸⁵ Seferde dört rekâtlı farz namazlar iki rekât olarak kılındığı zaman ittifakla farz eda edilmiş olur. Dört rekât olarak kılmada ittifak yoktur. Hammâd b. Ebû Süleyman'a göre bir kimse seferde namazı tam kılsa bu namazı iade etmesi gerekir.⁸⁶

Abdullah b. Abbâs'a göre, "seferde namazları dört rekât olarak kılan kimse hazarda mukim iken dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılan kimse gibi olur."⁸⁷ Ömer b. Abdülaziz, "Seferde dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılmak şarttır, dört rekât olarak kılmak iyi olmaz."⁸⁸ demiştir.

Tahâvî, bu konudaki rivayetleri naklettikten sonra, "Bu hadisler, seferî kimseye öğle, ikindi ve yatsı namazlarında farz olan sadece iki rekâttır. Misafirin iki rekâtı, mukimin dört rekâtı gibidir. Dolayısıyla mukim, dört rekâtlı farzlara ilave yapamayacağı gibi misafir de iki rekâta ilave yapamaz." demiştir.⁸⁹

Kâsânî (ö. 587/1191), "Seferde dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılmak ruhsat, dört rekât kılmak azimet olsaydı Hz. Peygamber, azimeti sürekli terk edip seferde namazı iki rekât olarak kılmazdı. Çünkü azimeti ifa etmek daha faziletlidir. Resûlullah, ibadetlerde daha faziletli olanı tercih eder, ümmetine ruhsat olduğunu öğretmek için de bir iki kere terk ederdi. Daha faziletli olanı sürekli terk etmezdi. Resûlullah (s.a.s.), hac için gittiği Mekke'de dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kıldırması, Mekke halkına "Ey Mekke halkı! Siz namazınızı dört rekâta tamamlayın, çünkü biz seferiyiz." demiştir.⁹⁰ Eğer dört kılmak caiz olsaydı. Harem-i Şerifte yapılan ibadete kat kat sevap verildiği için Resûlullah burada ibadet yapmayı ganimet bilir ve namazı dört rekât kıldı." demiştir.⁹¹

4.2. Yolculukta Dört Rekâtlı Namazları İki Rekât Olarak Kılmak Sünnettir.⁹²

Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, imam Mâlik (ö. 179/795), imam Şâfiî (ö. 204/820), imam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İslam âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.⁹³ İmam Mâlik'e göre seferde namazları tam kılan kimsenin namazı sahih olur; ancak bu kimse sünnet sevabından mahrum kalır.⁹⁴ Hattâbî (ö.

⁸⁴ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsâr*, 1/416.

⁸⁵ Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî, *Avnül-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/45.

⁸⁶ Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen* (Halep: y.y., 1933), 1/260; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/267-268; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/100; Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/317.

⁸⁷ İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed b. Kudame b. Mikdâm b. Nasr b. Abdillâh el-Makdisî, *el-Muğnî alâ muhtasarı Ebû'l-Kâsım Ömer b. el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ahmed el-Harkî* (Beyrut: y.y., 1410), 2/267-268.

⁸⁸ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 1/260; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/267-268.

⁸⁹ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsâr*, 1/422.

⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Husaeyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), "Salât" 3/135-136 (No: 5387).

⁹¹ Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâyi*, 1/92.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/352.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/352-353.

⁹⁴ İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Kahire: y.y., ts), 1/207; Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fıkhu Ale'l-Mezâhib'l- Erbaa*, (b.y., y.y., ts), 1/471.

388/998), imam Mâlik'in, "Seferde dört rekâtlı farz namazları tam kılan kimse, vakit içinde bu namazı iade eder." dediğini söylemiştir.⁹⁵ Vakit geçerse iade etmesine gerek yoktur.⁹⁶ Bu görüşün delili şu hadis ve benzerleridir:⁹⁷ Mûsâ b. Seleme el-Hüzelî diyor ki: Abdullah b. Abbâs'a, "Ben Mekke'de misafir olduğum ve namazı imamla birlikte kılmadığım zaman namazları nasıl kılayım?" diye sordum, Abdullah b. Abbâs, "Ebû'l-Kâsım'ın sünneti olarak iki rekât kıl." cevabını verdi."⁹⁸ Bu görüşte olanlara göre, korku ve savaş hali sona erince, "*Güvene erdiğiniz zaman namazı tam kılın.*"⁹⁹ âyeti güven haliyle ilgilidir. Seferde iken dört rekâtlı namazların nasıl kılınacağıyla ilgili hükmü açık bir âyet yoktur. Sefer namazı konusunda Hz. Peygamber'in uygulamalarını esas almışlardır. Hz. Peygamber, bütün seferlerinde dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılmıştır.¹⁰⁰

4.3. Yolculukta Dört Rekâtlı Namazları İki Rekât Olarak Kılmak Ruhsattır.¹⁰¹

Misafir muhayyerdir, dört rekâtlı farz namazları isterse tam kılar isterse iki rekât olarak kılar. Mücâhid b. Cebr, Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724), imam Evzâî (ö. 150/767), imam Şâfiî ve imam Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Ancak Ahmed b. Hanbel'e göre seferilikte dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılmak; imam Şâfiî'ye göre seferilikte öğle, ikindi ve yatsı namazlarını dört rekât olarak, yolculuk üç merhaleye (90 km'ye) ulaşırsa iki rekât olarak kılmak daha faziletlidir.¹⁰² Bu görüş sahiplerinin delilleri Nisâ sûresinin 101. âyeti ile şu hadis ve benzerleridir.¹⁰³ Abdurrahman b. el-Esved (ö. 99/717) diyor ki: "Hz. Aişe, Medine'den Mekke'ye gidip Resûlullah ile birlikte umre yaptı, Mekke'ye vardığında, "Ey Allah'ın Resûlü! Anam babam sana feda olsun, sen yolda dört rekâtlı namazları iki rekât, ben tam kıldım, sen iftar ettin ben oruç tuttum." dedi. Hz. Peygamber, "Ya Aişe! İyi yaptın." karşılığını vermiştir. Hz. Aişe, "Resûlullah beni ayıplamadı." demiştir".¹⁰⁴

Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Seferde farz namazları dört rekât olarak kılan kimse iyi yapmıştır. İki rekât olarak kılan kimse de iyi yapmıştır. Allah, iki rekât ziyade edenlere azap etmez."¹⁰⁵

Yolculukta dört rekâtlı farz namazların iki rekât olarak kılınmasında bütün müçtehitler ittifak etmişlerdir. Tam kılınmasında ise ittifak yoktur. Hanefî müçte-

⁹⁵ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen* 1/260; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/352.

⁹⁶ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/253.

⁹⁷ Sana'ânî, *el-Musannef*, 2/519-520, (No: 4281); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/140 (No:54/84).

⁹⁸ Sâlihu'l-İbrâhîmî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/352; Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, "Salâtü'l-Misâfirin", 8 (No: 688).

⁹⁹ en-Nisâ 4/103.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/353.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/352.

¹⁰² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, 1/207-209; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/266-270; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/100; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 3/170-171; Azîmâbâdî, *Avnül-ma'bûd*, 2/45; Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkhi alâ'l-mezâhibi'l-erbaa*, 1/472; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/352; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 1/260; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/152.

¹⁰³ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Taksîru's-Salâti", 2 (No:1084); Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, "Salâtü'l-Misâfirin", 19 (No:695).

¹⁰⁴ En-Nisâ 4/103; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 3/170-171; Azîmâbâdî, *Avnül-ma'bûd*, 2/45; Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkhi alâ'l-mezâhibi'l-erbaa*, 1/472; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/352; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 1/260; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/152.

¹⁰⁵ Sana'ânî, *el-Musannef*, 2/561, (No: 4463).

hitler, seferde dört rekâtlı farz namazların iki rekât olarak kılınmasının “farz”, cumhur “sünnet” olduğu görüşündedir. Hükmü ister farz ister sünnet olsun yolculukta dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılınması daha isabetli olur, çünkü Hz. Peygamber, sahabe ve tabîinin büyük çoğunluğu seferde öğle, ikinci ve yatsı namazlarının farzlarını iki rekât olarak kılmışlardır.

5. Sefer Mesafesi

Seferde dört rekâtlı farz namazların iki rekât olarak kılınması açısından sefer üç kısma ayrılır: Hac, umre ve cihat gibi itaat olan sefer. Ticaret ve eğitim gibi mubah olan sefer. Hırsızlık ve yankesicilik gibi masiyet olan sefer.¹⁰⁶

Abdullah b. Mes'ûd, Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 115/733) ve İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre seferîlik hükümleri sadece “itaat olan sefer” için geçerlidir, “masiyet için yapılan sefer” için geçerli değildir.¹⁰⁷ Atâ şöyle demiştir: “Dört rekâtlı farz namaz ancak hac ve cihat gibi itaat olan seferde iki rekât olarak kılınabilir.”¹⁰⁸

İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre seferîlik hükümleri “itaat ve mubah olan sefer” için geçerli olur.¹⁰⁹ Delilleri Nisâ sûresinin 101. âyeti ile yukarıda zikrettiğimiz Hz. Aişe hadisidir.

İmam Evzâî (ö. 150/767), Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî (ö. 270/883) ve Hanefî müctehitlere göre seferîlik hükümleri itaat, mubah ve masiyet olan her türlü seferde geçerlidir. Bu görüş sahiplerinin delilleri Nisâ sûresinin 101. âyetinde seferîliğin, isyankâr, itaatkâr ve masiyet diye bir ayırımın yapılmadan mutlak olarak zikredilmiş olmasıdır. Bu görüş sahiplerine göre seferin bizzat kendisi masiyet değildir.¹¹⁰

Bir insanın dinen misafir sayılabilmesi için belirli bir mesafedeki bir yere gidip burada belirli bir süre kalmak üzere niyet edip ikamet ettiği yerden ayrılması gerekir. “Mesafe” ve “süre” konusunda âyetlerde bir hüküm yoktur. Bu husus, hadislerde zikredilmiştir.

“Sefer mesafesi”, insanın ikamet ettiği yer ile gitmek istediği yer arasındaki uzaklığı ifade eder. Bu uzaklık için; hadislerde dört berîd¹¹¹ ve üç mil,¹¹² Mekke-Taif, Mekke-Cidde, Mekke-Ufsan¹¹³ ve Mekke-Hayber¹¹⁴ arası, “bir gündüzlük”,¹¹⁵ “bir gecelik”,¹¹⁶ “bir gündüz ve bir gecelik”,¹¹⁷ “iki gündüzlük” ve “iki gecelik”,¹¹⁸ “üç

¹⁰⁶ İbn Âbidîn, *Rreddi'l-muhtâr*, 1/487.

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 5/356.

¹⁰⁸ Sana'ânî, *el-Musannef*, 2/521, (No: 4286).

¹⁰⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, 1/209.

¹¹⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâyi*, 1/93; İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu fethi'l-kadîr* (Beyrut: y.y., ts.), 1/19.

¹¹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/196, (No: 5397).

¹¹² ان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج مسيرة ثلاثة أميال أو ثلاثة فراسخ - شعبة الشاك - صلى ركعتين, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Salâtü'l-Misâfirin ve Kasruhâ”, 12 (No: 691).

¹¹³ Sana'ânî, *el-Musannef*, “Bâbü's-Salâti fî's-Sefer”, 2/524-525 (No: 4297-4299).

¹¹⁴ Sana'ânî, *el-Musannef*, 2/523; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* “Salât”, 3/137.

¹¹⁵ لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر تسافر مسيرة يوم إلا مع ذي محرم, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Hac”, 420 (No: 1339).

¹¹⁶ لا يحل لامرأة مسلمة تسافر مسيرة ليلة إلا ومعها رجل ذو حرمة منها, *el-Câmi'u's-sahîh* “Hac”, 419 (No: 1339).

gündüzlük", ¹¹⁹ "üç gecelik" ¹²⁰ ve "üç gündüz ve üç gece" ¹²¹ mesafe zikredilmiştir.

İslam âlimleri, bir insanın dinen misafir sayılabilmesi için gitmesi gereken "mesafe" ve "süre" konusunda ihtilaf etmişlerdir. İhtilafın sebebi, yukarıda zikrettiğimiz hadisler ¹²² ile Nisâ sûresinin 101. âyetinin mücmel olmasıdır. Bu konudaki görüşleri genel olarak üç kısma ayırabiliriz.

5.1. Belirli Bir Zaman ve Mekân Kriterini Esas Almayanlar ¹²³

Kısa veya uzun her yolculukta dört rekâtlı farz namazlar iki rekât olarak kılinabilir. Nisâ sûresinin 101. âyetinin zahirini esas alan ¹²⁴ Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî bu görüştedir. İbn Hazm (ö. 456/1065), "Sefer mesafesi için asla bir sınır yoktur. Eğer bir sınır olsaydı Hz. Peygamber, bunu beyan etmekten, sahabe de bunu Peygambere sormaktan gafil olmaz ve bu sınırı bize nakli terk etmede ittifak etmezlerdi." demiş ¹²⁵ ve Nisâ sûresinin 101. ayeti ile Hz. Aişe'nin, "Namaz ikamet halinde ve seferde iki rekât iki rekât olarak farz kılındı" ¹²⁶ ve Abdullah b. Abbâs'ın "Namaz Peygamberin dili ile mukim iken dört, yolcu iken iki, korku halinde bir rekât farz kılındı." ¹²⁷ sözlerini delil olarak zikretmiştir. ¹²⁸ Ebû Bekir İbn'ü'l-Arabî (ö. 543/1148), bu görüşte olanları Arap dilinde "sefer" kelimesinin anlamını bilmemek ve dinî hükümleri hafife almakla itham ederek eleştirmiştir. ¹²⁹

5.2. Zaman Kriterini Esas Alanlar ¹³⁰

"Zaman kriteri", bir insanın misafir sayılabilmesi için mesafeyi değil, "zamanı" esas alan ilkedir. Bu ilkeye göre bir kimse sürekli ikamet ettiği yerden başka bir yere belirli bir süre kalmak üzere giderse misafir sayılır. Bu kriteri esas alanlar, gittiği yerde ne kadar "süre" kalırsa kişinin misafir sayılması gerektiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1. Bir kimse sürekli ikamet ettiği aslî vatanının dışında bir yere "bir günden az bir süre" kalmak üzere yolculuk yapsa misafir sayılır ve dört rekâtlı farz namaz-

→

¹¹⁷ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* "Hac", 421 (No: 1339).

¹¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Salât", 3/98 (No: 5408).

¹¹⁹ Ahmed, *el-Müsne'd*, 14/235 (No:8564).

¹²⁰ "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadın için laim bir süre üç gecelik mesafeye yolculuk yapamaz." Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Hac", 414 (No: 1338).

¹²¹ "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadın için laim bir süre üç gecelik mesafeye yolculuk yapması helal olmaz." Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Hac", 421 (No: 1339).

¹²² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/209; Bedrüddn, Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî* (Mısır: y.y., 1972), 7/128.

¹²³ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/353.

¹²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/209; Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâyi*, 1/93.

¹²⁵ İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Sa'd, *el-Muhallâ* (Mısır: y.y., 1348), 5/7.

¹²⁶ "فُرِضَتِ الصَّلَاةُ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ" Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Salâtü'l-Müsâfirin ve Kasruhâ", 1 (No: 685).

¹²⁷ "فُرِضَتِ الصَّلَاةُ عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْحَضَرِ رَكْعَةً" Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Salâtü'l-Müsâfirin ve Kasruhâ", 5 (No:687).

¹²⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/19.

¹²⁹ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/354.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/354.

ları iki rekât olarak kılar.¹³¹ Abdullah b. Ömer, “Ben kesinlikle günün bir saatinde yolculuk yaparım ve dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılarım.”¹³² Bir soru üzerine Enes b. Mâlik, “Ben Kûfe’ye giderdim, eve dönünceye kadar farz namazları iki rekât kılardım.”¹³³ Hz. Ali, Kûfe’deki evinden çıkmış, Nahîle’ye gelmiş, buradaki öğle ve ikinci namazlarının farzlarını iki rekât olarak kılmış, sonra aynı gün evine dönmüş ve “size sünnetinizi öğretmek istedim.”¹³⁴ demiştir.

2. Bir kimse aslî vatanının dışında bir yere gecesı ve gündüzüyle “tam bir gün süre” ile yolculuk yaparsa misafir sayılır. Müçtehit imamlardan Evzâî, Leys b. Sa’d (ö. 175/791), Mâlik b. Enes, Şâfiî, İshak b. Râhûye (ö. 238/852) Ahmed b. Hanbel ve İbn Münzir (ö. 318/930) bu görüştedir.¹³⁵ Delilleri şu rivayetlerdir:

Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu bildirmiştir: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir kadın yanında mahremi olmadan bir gündüz ve bir gecelik mesafeye yolculuk yapması helal olmaz.”¹³⁶ “Kadın yanında mahremi olmadan tam bir günlük mesafeye yolculuk yapamasın.”¹³⁷ Abdullah b. Abbâs, “Gecesiyle birlikte bir gün yolculuk yaptığın zaman dört rekâtlı farz namazları iki rekât kı!” demiştir.¹³⁸ Salim b. Abdullah, babası Abdullah b. Ömer’in “Bir günlük mesafede dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılar.” demiştir.¹³⁹

3. Bir kimse aslî vatanının dışında bir yere “gecesi ve gündüzü ile iki gün süre” ile yolculuk yaparsa misafir sayılır. Hasan el-Basrî, Katâde b. Diâme ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741) bu görüştedir.¹⁴⁰ Delilleri, şu hadistir. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693), Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Bir kadının yanında eşi veya mahremi olmadan iki gün ve iki gecelik mesafeye yolculuk yapmasın.”¹⁴¹

4. Bir kimse aslî vatanının dışında bir yere “gecesi ve gündüzü ile üç gün” bir mesafeye yolculuk yaparsa misafir sayılır. Hanefî müçtehitler ve İmam Sevrî (ö. 161/777) bu görüştedir.¹⁴² Delilleri şu hadisler ve benzerleridir: Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Bir kadın yanında mahremi olmadan üç günlük mesafeye yolculuk yapamaz.”¹⁴³ Abdullah b. Ömer, Hz. Pey-

¹³¹ İbn Kudâme, *Muğnî*, 1/256; İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 2/94; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/7; Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, 1/261.

¹³² Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Riyâd: Mektebetü’r-Ruşd, 1409), 2/202 (No:8139).

¹³³ Ahmed, *el-Müsned*, 19/324 (No:12313).

¹³⁴ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ خَرَجَ مِنْ قَصْرِه بِالْكُوفَةِ حَتَّى أَتَى النَّخِيلَةَ فَصَلَّاهَا كُلَّهَا مِنْ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ رَجَعَ مِنْ يَوْمِهِ فَقَالَ أَرَدْتُ أَنْ أَعْلَمَكُمْ أَنَّ سَادِرُ الدِّينِ أَلِيَّ بْنِ أَبِي عَدِيٍّ أَلَا مَشْكَالَاتِي’-l-hidâye (Suud: Mektebetü’r-Ruşd, 2003), 2/727.

¹³⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü’l-müctehid*, 1/209; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/256; İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 12/94; Kurtubî, *el-Câmi’ li’ahkâmî’l-Kur’an*, 5/354.

¹³⁶ Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Hac”, 421 (No: 1339).

¹³⁷ Ahmed, *el-Müsned*, 15/492 (No: 9741).

¹³⁸ Mâlik, *el-Muvatta’*, “Kasru’s-Salât”, 3 (No: 5396).

¹³⁹ Mâlik, *el-Muvatta’*, “Kasru’s-Salât”, 3, 1/147 (No: 493) Sana’ânî, *el-Musannef*, 2/525 (No: 4300).

¹⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/5; Kurtubî, *el-Câmi’ li’ahkâmî’l-Kur’an*, 5/355; Azîmâbâdî, *Avnû’l-ma’bûd*, 2/49.

¹⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Salât”, 3/198 (No: 5408).

¹⁴² Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1978), 1/107; Cassâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 2/317; Kurtubî, *el-Câmi’ li’ahkâmî’l-Kur’an*, 5/355.

¹⁴³ Ahmed, *el-Müsned*, 14/235 (No: 8564).

gamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah'a ve âhîret gününe iman eden bir kadın yanında mahremi olmadan üç gecelik bir mesafeye yolculuk yapması helal olmaz."¹⁴⁴ Huzeyme b. Sâbit (ö. 37/657), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Mest üzerine mesh, yolcu için üç gün, mukim için bir gün bir gecedir."¹⁴⁵

Hanefî müctehitlere göre bir insanın misafir sayılıp öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarını iki rekât olarak kılabilmesi için mutedil beldelerde senenin en kısa günlerinde "gecesi ve gündüzü ile birlikte üç günlük" bir mesafeye deve ve yaya yürüyüşü ile gitmesi ve orada "15 günden az kalmaya niyet etmesi" gerekir. Her gün akşama kadar yürümek şart değildir. Sabahtan öğleye kadar yürünmesi yeterlidir. Muteber olan normal dinlenme ile birlikte vasat bir yürüyüşdür. Daha hızlı ve daha yavaş yürüyüşler muteber değildir. Ovada ve dağdaki yürüyüşün her biri kendi haline göre itibar edilir.¹⁴⁶ Mesela bir yerin karadan ve denizden iki yolu olsa, karadan giden kimse üç günde, denizden giden kimse iki günde ulaşsa, karadan giden misafir sayılır, dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılar, denizden giden misafir sayılmaz ve namazlarını tam kılar. Aksi durum da aynıdır. Bir yerin dağdan ve ovoidan iki yol olsa, dağdan vasat yürüyüşle üç günde giden kimse misafir sayılır, diğer yoldan iki günde giden kimse misafir sayılmaz.¹⁴⁷

Üç gün üç gecelik "zaman kriterinin" esas alınması, İslam'ın yolcular için kolaylık getiren hükümlerinin ortadan kalkması anlamına gelir. Bunu doğru kabul etmek mümkün değildir. Bu itibarla Hanefîlerin bir kısmı "zaman kriterini" değil, "mesafe kriterini" esas almış, bazıları bu mesafeyi 15, 18, 21 veya 24 fersah,¹⁴⁸ bazıları da üç merhale olarak takdir etmiştir.¹⁴⁹ Ebû Hanîfe'nin yolculuk mesafesini üç merhale olarak tespit ettiği rivayet edilmiştir.¹⁵⁰ Üç merhalenin, 15 fersah karşılığı olduğu kabul edilmiştir.¹⁵¹ Kanaatimizce "zaman kriterinin" değil, "mesafe kriterinin" esas alınması daha isabetlidir. Çünkü "mesafe kriterinin" esas alınması halinde ulaşım araçlarının değişkenliği ve sürati önem arz etmez. Vasıtaların hızı, yolu değil, zamanı kısaltır. Ulaşım vasıtaları sürekli gelişmektedir. "Zaman kriterinin" esas alınması, seferlilik hükümlerini ortadan kaldırır. İslam, çağları aşan evrensel bir dindir. Bütün hükümleri kıyamete kadar geçerlidir. Yüce Allah, Kur'an'da yolculukta oruç tutamayanlar için, "*Kim hasta olur yahut seferde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun.*";¹⁵² yolculuk esnasında su bulamayan kimseye kolaylık için, "*Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunduysanız cinsel ilişkide bulunduysanız ve bu hallerde su bulamadıysanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve ellerinizi onunla meşhedin.*"¹⁵³ hükmünü bildirmiştir. Seferliliğin ortadan kalkma-

¹⁴⁴ لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ مَسِيرَةَ ثَلَاثِ لَيَالٍ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو عَهْدٍ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Hac", 414 (No: 1338).

¹⁴⁵ الْمُسْتَحَى عَلَى الْخَفَيْنِ لِلْمُسَافِرِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَلِلْمُقِيمِ يَوْمٌ وَكَأَنَّهُ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Tahâret", 61 (No: 157)

¹⁴⁶ Kâsânî, *Bedâ'iyu's-sanâyi*, 1/93; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/80; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/79.

¹⁴⁷ Kâsânî, *Bedâ'iyu's-sanâyi*, 1/93; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, 2/123.

¹⁴⁸ Şeyhzâde Dâmâd, Abdurrahman b. Muhammed, *Mecmeu'l-enhûr fî şerhi mültekâ'l-ebhûr* (b.y, y.y., ts.), 1/157.

¹⁴⁹ Kâsânî, *Bedâ'iyu's-sanâyi*, 1/93.

¹⁵⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/80.

¹⁵¹ Şeyhzâde, *Mecmeu'l-enhûr*, 1/157.

¹⁵² el-Bakara 2/185.

¹⁵³ el-Mâide 5/6.

sı bu ve benzeri ayetlerin hükmünün ortadan kalkması anlamına gelir. Bu itibarla doğru olan Cumhurun görüşü olan “mesafe kriterinin” esas alınmasıdır.

5.3. Mesafe Kriterini Esas Alanlar

“Mesafe kriteri”, bir insanın misafir sayılabilmesi için “zamanı” değil, “mesafeyi” esas alan ilkedir. Bu ölçüte göre bir kimse sürekli ikamet ettiği yerden belirli uzaklıktaki başka bir yere belirli bir süre kalmak üzere giderse misafir sayılır. Osman b. Affân (ö. 35/656) ve Abdullah b. Mes'ûd,¹⁵⁴ Mâlik b. Enes, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Leys b. Sa'd, İshak b. Râhûye, sefer ölçüsü olarak zamanı değil, mesafeyi esas almıştır.¹⁵⁵ Delilleri şu rivayetler ve benzerleridir.¹⁵⁶ Atâ b. Ebû Rebâh, şöyle demiştir: “Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs, dört berîd ve bunun üzerindeki mesafede dört rekâtlı farz namazları iki rekât iki rekât kılar ve oruçlarını bozarlardı.”¹⁵⁷ Atâ b. Ebû Rebâh diyor ki: “Abdullah b. Abbâs'a sordum ve dedim ki: “Arafat'a veya Mina'ya gidersem dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılayım mı?” Abdullah b. Abbâs, “hayır, fakat Taif ve Cidde'ye gidersen kılabilirsin.” dedi.”¹⁵⁸ Abdullah b. Abbâs, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Ey Mekke halkı! Mekke-Uşfan arası kadar 4 berîd mesafeden aşağısında dört rekâtlı farzları iki olarak kılmayın.”¹⁵⁹

Malik b. Enes, “Abdullah b. Abbâs, Mekke Taif, Mekke Uşfan ve Mekke Cidde mesafesinde bir yere yolculuk yapar ve dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılarlardı.” demiştir.¹⁶⁰

Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725), “Abdullah b. Ömer, Zâtü'n-Nusib denilen yere gider ve bu uzaklıktaki mesafede dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılarlardı.” demiştir.¹⁶¹ Mâlik b. Enes, Medine Zâtü'n-Nusib arasındaki mesafenin “4 berîd” olduğunu söylemiştir.¹⁶²

Hadislerde geçen “4 berîd”, 16 fersah, 48 mildir.¹⁶³ Hanefilere göre “bir mil”, 4000 arşın,¹⁶⁴ “bir arşın”, 42,6 cm'dir.¹⁶⁵ Sefer mesafesi “mil” hesabıyla şöyledir: 4000 arşın x 46,2 cm = 1848 metre, 48 mil x 1848 metre= 88.704 km olur. Sefer mesafesi “fersah” hesabıyla şöyledir: “Fersah”, 3 mildir.¹⁶⁶ 1 mil 1848 metredir. 3

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/355.

¹⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/196.

¹⁵⁶ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/256; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, 1/209; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/256-257.

¹⁵⁷ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يُصَلِّيَانِ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ وَيُطْعِمَانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرْدٍ قَبْلَ ذَلِكَ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/196, (No: 5397).

¹⁵⁸ Sana'ânî, *el-Musannef*, “Bâbü's-Salâti fi's-Sefer”, 2/524 (No: 4296); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Salât”, 3/196 (No: 5399).

¹⁵⁹ يَقْضِرُ الصَّلَاةَ فِي مِثْلِ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ وَفِي مِثْلِ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَجُدَّةَ قَالَ مَالِكٌ وَذَلِكَ أَرْبَعَةُ بُرْدٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ كَانَ يَقْضِرُ الصَّلَاةَ فِي مِثْلِ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ وَفِي مِثْلِ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَجُدَّةَ قَالَ مَالِكٌ وَذَلِكَ أَرْبَعَةُ بُرْدٍ

¹⁶⁰ Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/148 (No: 15).

¹⁶¹ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَقْضِرُ الصَّلَاةَ فِي مِثْلِ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ وَفِي مِثْلِ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَجُدَّةَ قَالَ مَالِكٌ وَذَلِكَ أَرْبَعَةُ بُرْدٍ

¹⁶² Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/203 (No: 491).

¹⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'an*, 5/354.

¹⁶⁴ Cengiz Kallek, “Mil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/53-54.

¹⁶⁵ Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411.

¹⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, “Fersah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/412.

mil x 1848 m = 5.544 metre olur. 16 fersah x 5544 m = 88.704 km olur. Vehbe Zuhaylî (ö. 2015), sefer mesafesini 48 mil x 4000 zira/arşın x 46,2 cm (1 zira/arşın) = 88.704 km olarak belirlemiştir.¹⁶⁷

Hadislerden geçen “4 berîd” sefer mesafesi olarak Mekke-Taif, Mekke-Cidde ve Mekke-Ufsan arası zikredilmiştir. Mekke Din Hizmetleri Ataşeliğinden edinilen resmi bilgilere göre bugün Mekke-Cidde arası 79 km (Cidde’nin içinden Mekke’nin içine 86 km), Mekke-Taif arası 88 km ve Mekke-Ufsan arası 90 km’dir. Bu mesafelerin ortalaması, 79+88+90: 3= 85.666 km olur. Bazı Hanefîlerin sefer mesafesi olarak kabul ettikleri 15 fersah ölçüsünü esas alırsak, 15 fersah x 3 mil = 45 mil x 4000 adım x 50 cm = 90 km olur. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu da mesafeyi esas almış ve bu mesafeyi 90 km olarak belirlemiştir.¹⁶⁸ Buna göre bir insan bu mesafeye hangi vasıta ile ne kadar sürede giderse gitsin, misafir sayılır ve dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılar.¹⁶⁹

6. Sefer Süresi

Kur’an’da yolculuk yapan bir kimsenin ne kadar mesafede bir yere gittiği zaman misafir sayılacağı ve gittiği yerde ne kadar süre kalırsa misafir sayılacağı konusunda bir âyet yoktur. Bu husus, hadislerde beyan edilmiştir. Konu ile ilgili rivayetlerde 19,¹⁷⁰ 18,¹⁷¹ 17,¹⁷² 15, 12, 10 ve 4¹⁷³ gün zikredilmiştir. Bu sebeple İslam âlimleri, misafir olarak kalınacak süre konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1. Bir kimse yolcu olarak gittiği sefer mesafesindeki bir yerde “19 gün” kalmaya niyet ederse farz namazlarını tam kılar, bu süreden az kalamaya niyet ederse o zaman dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılabılır. Abdullah b. Abbâs’ın Resûlullah (s.a.s.) yolculukta gittiği yerde 19 günü ikamet etti, dört rekâtlı namazları iki rekât iki rekât kıldı. Biz de bir yerde 19 gün ikamet edersek dört rekâtlı farz namazları iki rekât iki rekât kıldık. Bu süreden fazla ikamet edersek namazları tam kılardık.”¹⁷⁴ rivayetini esas alan İshak b. Râhûye bu görüştedir.¹⁷⁵

2. Bir kimse ikamete elverişli bir yerde “15 gün” ve daha fazla kalmaya niyet ederse mukim, bu süreden az kalmaya niyet ederse misafir sayılır. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Hanefî müçtehitler bu görüştedir.¹⁷⁶ Delilleri şu rivayet ve benzerleridir. Abdullah b. Ömer, “Kim bir yerde 15 gün ikamet ederse namazını tam kılar.” demiştir.¹⁷⁷ Hanefî müçtehitlere göre bir insanın gittiği yerde mukim sayılabilmesi için dört şart vardır: (1) İkamete niyet, (2) ikamet müddetinin 15 gün ve daha fazla olmasına

¹⁶⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslamî ve edilletühû*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989), 2/321.

¹⁶⁸ *Fetvalar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2024), 280.

¹⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, 1/239; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/255-258; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/94-96.

¹⁷⁰ Buhârî, *el-Câmi'us-sahih*, “Taksîru's-Salât”, 1 (No: 1080).

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 279 (No:1229).

¹⁷² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 279 (No:1230).

¹⁷³ Tirmizî, *es-Sünen*, “Salât”, 392 (No: 548).

¹⁷⁴ İbn Mâce, “İkâetü's-Salât”, 76, (No:1075); Buhârî, *el-Câmi'us-sahih*, “Taksîru's-Salât”, 1 (No:1080).

¹⁷⁵ أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِسْعَةَ عَشَرَ يَوْمًا يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ فَتَحْنُ إِذَا أَقَمْنَا تِسْعَةَ عَشَرَ يَوْمًا نُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ فَإِذَا أَقَمْنَا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ صَلَّيْنَا أَرْبَعًا Tirmizî, *es-Sünen*, “Salât”, 392 (No: 548).

¹⁷⁶ Kutubî, *el-câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5/357.

¹⁷⁷ أَقَامَ حَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا أَتَمَّ الصَّلَاةَ Tirmizî, *es-Sünen*, “Salât”, 392 (No: 548).

niyet, (3) mekân birliği (4) mekânın ikamete elverişli olması.¹⁷⁸ Eğer Mekke ve Mina, Ankara ve Kazan ilçesi gibi birden fazla yerde kalacaksa her birinde 15 gün kalmaya niyet etmedikçe mukim sayılmaz.

3. Bir yerde, gecesi ve gündüzüyle “tam 4 gün” kalmaya niyet eden kimse gittiği yere vardığı andan itibaren farz namazlarını tam kılar. Saîd b. Müseyyeb, imam Mâlik, imam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Leys b. Sa’d, Ebû Sevr (ö. 240/854) ve - Taberî (ö. 310/923) bu görüştedir.¹⁷⁹ Bu görüşte olanların delilleri şu rivayetlerdir: Saîd b. Müseyyeb, “Bir kimse bir yerde dört gün ikamet ederse namazları tam kılar.” demiştir.¹⁸⁰ el-Alâ b. el-Hadramî (ö. 21/642), şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.s.), muhacir, Mekke’de hac görevini ifa ettikten sonra üç gün kalır.” buyurdu.¹⁸¹ Hz. Peygamber, veda haccında Mekke’de, giriş ve çıkış günleri hariç üç gün kaldı.¹⁸²

Mâlikî müctehitler, bir kimse misafir olarak gittiği yere vardığı günü, Şâfiî müctehitler hem girdiği hem de çıktığı günü dört sayısına dâhil etmemişleridir. Yani 90 km uzaklıktaki bir yere üç gün kalmak üzere giden kimse misafir olur ve dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılabilir.¹⁸³

Bir kimse bir yerde belirli bir süre kalmaya niyet etmeyip işini bitirdikten veya ihtiyacını karşıladıktan sonra ayrılma düşüncesinde olsa “bugün, yarın hemen döneceğim” dese aylarca orada kalsa mukim sayılmaz. Savaş için bir yere gidip orada mukim sayılabilecek bir süre kalmaya niyet etse bile o kimse yine misafir sayılır. Çünkü savaş ortamında bir yerde ne kadar kalınacağı önceden kestirilemez.¹⁸⁴

Sonuç

“Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size hiçbir günah yoktur. Ey müminler! Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanlarınızdır.” anlamındaki Nisâ sûresinin 101. âyeti, savaş, korku ve yolculuk halinde namazın kılınışında kolaylıklar bildirmektedir. Ancak namazda kısaltmanın zorunlu mu ihtiyarî mi olduğu ve nasıl uygulanacağı, nasıl seferî olunacağı, hangi namazlarda ve nasıl kısaltma yapılacağı beyan edilmemiştir. Bütün bu detaylar, Hz. Peygamber’in açıklaması ve uygulamalarına bırakılmıştır. Hadislerde sefer mesafesi, farz namazın rekâtları ve kılınışıyla ilgili farklı bilgiler vardır. Hadislerdeki bilgileri dikkate almayan bazı âlimler, âyetin zahirini esas almış, kısa veya uzun her yolculukta namazlarda kısaltma yapılabilceğini söylemişlerdir. Hadisleri dikkate alan cumhur, yolcu sayılabilmek için belirli bir mesafeye gitmeyi ve orada belli bir süre kalmayı şart koşturmuştur. Sefer mesafesi için Hanefî müctehitler, “zamani”; cumhur, “mesafeyi” esas almıştır. Hanefîlere göre bir insanın yolcu sayılabilmesi için mutedil beldelerde yılın en kısa günlerinde “üç günlük” bir mesafeye yaya yürüyüşüyle gitmesi ve orada 15 günden az bir süre kalmaya niyet etmesi gerekir. “Mesafe” kriterini esas alan Cumhur, sahabeden Ab-

¹⁷⁸ Kâsânî, *Bedâyi’u’s-sanâyi*, 1/97.

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmîl-Kur’an*, 5/357.

¹⁸⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, “Salât”, 392 (No: 548).

¹⁸¹ Nesâî, *es-Sünen*, “Kasru’s-Salât”, 4 (No: 1455).

¹⁸² Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 7/115.

¹⁸³ İbn Rüşd, 1/210; Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, 2/23-24; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmîl-Kur’an*, 5/357.

¹⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Salât, 3/152 (No: 5475); Sana’ânî, *el-Musannef*, 2/533 (No: 4338).

dullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs'ın bu konudaki rivayetlerini delil almıştır. Adı geçenler, sefer mesafesi olarak Mekke-Cidde, Mekke-Taif ve Mekke-Uşfan arasındaki mesafeyi zikretmişlerdir. Mekke Din Hizmetleri Ataşeliğinden edinilen bilgiye göre Mekke-Cidde arası 79 km, Mekke-Taif arası 88 km ve Mekke-Uşfan arası 90 km'dir. Günümüzde Mekke, Cidde ve Taif şehirlerinin büyüdüğü göz önüne alınırsa sefer mesafesinin azamî 90 km olduğu anlaşılır. Sefer mesafesi olarak hadislerde zikredilen berîd, fersah ve mil üzerinden yapılan hesaplamada sefer mesafesi olarak 88.704 km tespit edilmiştir. Son devir Hanefî âlimleri de bir insanın bir günde yaya yürüyüşüyle 30 km, üç günde 90 km gidebileceğini kabul etmişler ve sefer mesafesi olarak 90 km'yi benimsemişlerdir. Bir insan, bu mesafeye hangi vasıta ile ne kadar sürede giderse gitsin misafir sayılır.

Hanefî müçtehitlere göre, sefer mesafesindeki bir yere 15 günden az bir süre kalmak için giden bir insanın misafir sayılmasına karşılık cumhur, giriş ve çıkış günleri hariç 3 gün kalan kimse misafir sayılır, demiştir. Misafir sayılan bir kimsenin, Hanefîlere göre dört rekâtlı farz namazları iki rekât olarak kılması zorunlu, cumhura göre ihtiyaridir. Dört rekâtlı farz namazların iki rekât olarak kılınmasını Hz. Peygamber açıklamıştır. Bazı hadislerde savaş ve korku halinde dört rekâtlı farzların bir rekât olarak veya ima ile kılınacağı bildirilmektedir.

Seferde dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılan kimse bütün âlimlere göre görevini ifa etmiş olur. Dört kılmada ittifak yoktur. Hanefî müçtehitlerden "öğle, ikindi ve yatsı namazlarını dört rekât olarak kılan kimsenin namazını iade etmesi gerekir" diyenler olmuştur. Dolayısıyla seferde dört rekâtlı farz namazların iki rekât olarak kılınması daha isabetli olur.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdurrahman el-Cezîrî. *el-Fıkhu Ale'l-Mezâhib'l- Erbaa*. b.y.,y.y., ts.
- Abdurrahman el-Cezîrî. *Kitâbü'l-fıkhi alâ'l-mezâhibi'l-erbaa*. Beyrut: y.y., ts.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Aynî, Bedrüddn, Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*. Mısır: y.y., 1972.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsülhak. *Avnü'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Husaeyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-ta'rîfât*. b.y.: y.y., ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Erkal, Mehmet. "Arşın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3/411-413.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Fersah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12/412.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed. *Meâlimü's-sünen*. Halep: y.y., 1933.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî meânî't-tenzîl*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *Rreddü'l-muhtâr 'alâ dürrî'l-muhtâr şerhu tenvîrî'l-ebşâr*. Beyrut: y.y., 1966.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârun. Beyrut: İttihâdü'l-Kitâbi'l-Arab, 2002.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi sahihi İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu fethi'l-kadîr*. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed b. Kudame b. Mikdâm b. Nasr b. Abdillâh el-Makdisî. *el-Muğnî alâ muhtasarı Ebû'l-Kâsım Ömer b. el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ahmed el-Harkî*. Beyrut: y.y., 1410.
- İbn Kudame, Ebû'l-Feraç Abdurrahman b. Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed. *eş-Şerhu'l-kebîr alâ metni'l-muknî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. Kahire: y.y., ts.
- Kallek, Cengiz. "Mil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020, 30/53-54.
- Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Seferîlik ve Hükümleri*. Ankara: Kitap Neşriyat, 2005.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâyi'u's-sanâyi fî tedrîbi's-şerâ'î*. Beyrut: y.y., ts.
- Kurt, İsmail, Tüz, Seyit Ali. *Seferîlik ve Hükümleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Levis Me'lûf. *el-Müncid fî'l-lüga*. Beyrut: y.y., 1986.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tevîlâtü ehlî's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Mergînânî, Burhânüddîn Ebû'l-Hasan A li b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidayeti'l-mübedî*. b.y.: y.y., ts.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'li'l-muhtâr*. Beyrut: y.y., 1975.
- Müslim, b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı

- Yayınları, 1982.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru ihyâü't-türâsiyyi, 1420.
- Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdülkâdir. *Muhtârû's-sıhah*. Beyrut: Dâru'l-Besâir, 1987.
- Sadrüddîn Ali b. Ail. *et-Tenbîh 'alâ müşkilâti'l-hidâye*. Suud: Mektebetü'r-Ruşd, 2003.
- Sana'ânî, Ebû Bekr Abdürrazzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1978.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylû'l-evtâr şerhu muntekâ'l-ahbâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahyar*. Mısır: y.y., 1347.
- Şeyhzâde Dâmâd, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecmeu'l-enhûr fî şerhi mültekâ'l-ebhûr*. b.y.: y.y., ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an tefsîri âyi'l-Kurân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerh'u meânî'l-âsâr*. Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979.
- Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidit'tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407.
- Zeyle'î, Cemâlüddîn, Abdullâh b. Yusuf. *Nasbü'r-râye liehâdisi'l-hidâye*. Mısır: y.y., 1938.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslamî ve edilletühû*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989.